

Törismeret I. rész

(Személyiségtréning történelemórán)

Torna az agynak és tréning a léleknek minden jelmez, minden álarc. Akár a görög színházból és a római cirkuszból, akár a fényözőn katedrálisából és az alvajáró karavellákról, akár a romantikus farsangból és a 20. századi laboratóriumból kölcsönözzük ki és öltjük magunkra.

Belelő történelemnek nevezem azokat a gyakorlatokat, melyek a képzelet, az érzelem, a belső képalkotás: a választás és a megismerés nem eléggé hangsúlyos momentumaira fókuszál a kompetencia alapú történelemtanulásban és -tanításban. A virtuális világ, az információdömping alkotta új érzékenységre kívánom a gyerekek figyelmét felhívni mindazért, hogy ne tévedjenek el az információk dzsungelében, és ne kergessenek álmokat a technikai-technológiai forradalom közepette – mentőv nélkül. Hívják segítségül a történelem nyújtotta intuíción keresztül bátran az offline-online kétlakíságot – saját hangjuk kiválasztásához.

Közelebb kerül a diák az életszerű példák lencséjén át magához a tárgyhoz – és önmagához. A korokon átívelő, pontosabban: azokba belépő, önmagukat kereső intuícióval a megismeréshez kívánom őket közelebb húzni, csalogatni. Egy univerzális műveltségkép kialakítására is alkalmas a beleélő történelem.

A beleélés jelentős érzelmi fejlesztés és értelmi tanítás – szociális kompetenciák előtérbe tolásával. Szó nincs tehát újszerű kompetenciafejlesztésről; még azt sem mondhatnám, hogy újszerű érzelmi fejlesztésről beszélhetnénk – de szó lehet mindezeket ötvöző és önismereti célzatú nevelésről, amikor a gyerek önmagából, önmaga felé fordul. Kíváncsian, megismerési vágygal. A tanulói tanulás támogatása, fejlesztése elsődrendű feladata a pedagógusnak. A beleéléssel a diák önmaga elképzelésével tanítja önmagát – szociálisan és etikailag.

A római Martialis a tanítót „az éj álomrabló csendháborítójának nevezi”.¹ Az én háborgatásom – és úgy vélem, minden pedagógus háborgatása – a csendért zajong. Így zajongtam én is – nagy derűtséget és egy kis feloldódást okozva – a római dolgozatban:

„Tanár urat Kr. e. 102-ben besorozzák a XIII. légióba, és a teutonok ellen *Dél-Itáliában* állomásoztatják. Leszereléséig, Kr. e. 86-ig *Julius Caesar* katonája.”

A hétköznapiak jelennek meg, a Kr. e. VI–V. századi ember. A dolgozatban a csoport tagjainak keresztneveivel írom a megállapításokat. A passzívabb, esetenként rosszabbul teljesítő gyerekek felemelő, jelentős szerepköröket kapnak. Figuratívan, intuitívan tanítom a történelmet, bízva abban, hogy mindez növeli az érdeklődést. A 9. évfolyam választ, beír, helyettesít, hibát keres. Ennél a feladatnál a tanuló önmaga lép be a történelmi térbe, mélyen a feladatban van. Hibás mondat-történetekkel találkozik, ahol fel kell ismernie a hibát, és javítani. Ő korrigál, történetet hoz létre, helyreállítja a történelmet! Kell ennél felemelőbb feladat egy 14 éves gyerekeknek, akinek iskolai kihívása a beilleszkedés?

Néhány példa a köztársaság kori Rómából:

1. Laci Vercingetorix hadvezére az *alliai* csatában Julius Caesar és Marcus *Agrippa* ellen.
2. Laura *pontifexként* összeállítja a szenátus névjegyzékét, és *származás* szerinti osztályokba sorolja a római polgárokat.
3. Bence centurióként végigszolgált katonaidejét. Hazatérve Rómába mint *libertinus* földért áll sorba. Az Itáliában levő *latifundiumokból* szeretne részesedni.
4. Julcsi hajótulajdonos és kereskedő. Érdekeltségei vannak Egyiptomban, *Kairó* hatalmas kikötővárosában. *Rabszolgaszállítmányok* tartoznak a fő profiljába.
5. A Danubius folyó melletti barbár *Moesia* területén kap földet Réka férje. Termékeny, marcona vidék, mely a Kr. e. I. század végén *szövetséges* jogállást kap.

Az osztályok tagjainak keresztnevei is szerepelhetnek a példákban. A passzívabb, esetenként rosszabbul teljesítő gyerekek felemelő, jelentős szerepköröket kapnak. A figuratív mese növeli az érdeklődést. A „történetszerűség” időtlenséget feltételez. Megtörtént és megtörténik – nem X. Y.-nal, hanem az emberrel, velünk: velem és veled – folyamatában.

A tanuló önmaga is belép a történelmi térbe, mélyebben a feladatban van. Hibás mondat-történetekkel találkozik, ahol fel kell ismernie a hibát, és javítani. Ő korrigál, történetet hoz létre, helyreállítja a történelmet!

A gyerekek ezeken a példákon többet gondolkodnak, és ezáltal többet megismernek, mint a hagyományos otthoni tanulás által. A példák érzéseket gerjesztenek, és az érzések megfigyelésére tanítanak. Etikai kérdéseket fognak feszegetni, a történetek vizsgáknak fognak bizonyulni önmaguk számára. Én ezt vélem az önmegismerés útjának – és mindezt a görög és római 14 éves gyerekekkel kezdjük. A későbbi szövegalkotó gyakorlatokra is felkészít, fokozatosan újabb gondolati struktúrák alakulnak, ahogy egyre komplexebb, életszerűbb, lüktetőbb történetekkel találkoznak. Ez egy kognitív fejlesztés. A történetekbe belemerülnek, beszélgetnek róla, viccelődnek, majd vitáznak. Mindezt követi majd a rendszerezés, a struktúraalakítás lépcsője, melyet a 19. századi történelem feladatai mutatnak. Ide kell eljutni. Ez utóbbinál már az érettebb diák önmaga is a történelmi tér részévé válik – ő alakítja, ő ad neki értelmet. Egy komplexebb – és ennek érzete növeli a felelősségérzetét is – döntéshelyzet elé állítják őt az ismerethalmazok.

A 11. évfolyamos gyerekek a történetei már bonyolultabbak, sokrétűbbek, mint a római koriak. A javítással a gyerekek mélyebb öntanítással foglalatostkodnak, miközben jelentősen belemerülnek a kortörténetekbe (a javítani való elemeket aláhúzom, a helyes ismereteket zárójelben hozom). A kulcskompetenciák (tájékozódás térben-időben, szaknyelv, információk nyérése szövegből) mellett a témák tökéletesen megfelelnek az „eseményeket alakító tényezők feltárása” kompetenciacsoport fejlesztésére. A történelmi folyamatok mögöttes mozgatórugóinak a feltérképezésére – az ember feltérképezésére. Szociálpszichológiai és lélektani momentumok megérzését igyekszem már itt fejleszteni az arra már élettanilag és életkorilag is érett csoport számára.

Néhány példa Magyarország 19. század második felének történetéből:

1. Megjelenik Kossuth konföderációs terve

„Az olasz újságíró, aki kiszivárogtatta *Görgey Artúr tiszai alkotmánytervét*, egy magyar *migráns* barátja hűgába, Lucába szerelmes, aki a hír hallatára bizakodó lett az osztrák–magyar közeledés *sikerességében*. Odahaza Magyarországon, ennek ellenére, egyre többen lettek a *szerb*–magyar megegyezés hívei.”

(*Kossuth Lajos dunai konföderációs tervét; emigráns; sikertelenségében; osztrák*)

2. Tőke és nemzetiség

„Gábor 1872-ben tér haza az USA-ból, ahol először kávépörköléssel foglalkozott, majd a középnyugati vidéken *hidépítkezéseknél* dolgozott. Kis tőkájével egy kisebb

céh alapításába fog *Budapest*en, bekapcsolódik az indulóban lévő *margitszigeti* gépgyártásba. Még a háború előtt – kisgyerekként – családjá, Liptó vármegyéből vándorol ki Amerikába. A *román* nyelvet nagyon rosszul beszéli, és még rosszabbul érti. Miután visszatér nagyapja szülőfalujába, értetlenül áll a hazai politikai viszonyok előtt. Apai nagybátyjától és unokatestvéreitől tájékozódik. Jelentős pénzbeli adományokkal segíti meg a község *hivatalát*, hogy a gyerekek anyanyelvüket használják ott; és *pénzváltót* alapít. Mindezeket ugyanis az *1858-as*, Eötvös Loránd által fémjelzett törvény engedélyezte.”

(*vasútépítkezéseknél; vállalat; Pesten; csepeli; szlovák; iskoláját; takarékpénztárat; 1868-as; Eötvös József*)

3. Okkupálandó tartomány

„Miután Zétény a katonai alapkiképzését megkapta, *1877* őszén sebtében a *23.* gyalogezredbe sorozták. Alakulatát *Macedóniába* viszik a *Szófia* környékén állást foglaló ezred megsegítése végett. A célhely felé való kijutás alatt több ízben szerb és *görög* gerillacsapatokkal csapnak össze. Az *annexió* komoly feladatot ró az ezredre, akiknek a terület *törvényhozásának* megszervezése is a feladatkörükbe tartozik.”

(*1878; Bosznia-Hercegovinába; Szarajevó; okkupáció; közigazgatásának*)

4. Közeli polgárosodás

„Luca nagyapja szájátva figyelte *autója* tetejéről, amint *1887*-ben az alföldi városkában is építeni kezdték a *rádiószolgáltatást*, és a *környegvédi* ellátást. A környező tanyák *távíró*-szolgáltatása révén az ottani levelek gyűjtése is elkezdődött. A korábbi *szász* szabad kerületeket *kivették* a megyerendszerekből, így Karcag városát is, ahol a *legkevesebb* egyenes adót fizető polgár került be a helyi politika vezetésébe. A miniszterelnök, *Ugron Gábor* közigazgatási államtitkára jelent meg a város új szolgáltató helyeinek átadására rendezett ünnepségen.”

(*lovaskocsija; telefon; körorvosi; posta; kun; beolvasztották; legtöbb; Tisza Kálmán*)

5. Nemkívánatos társaság

„A jómódú, *kispolgári* családból származó János *1884*-ben iratkozott be az Orvostudományi Egyetemre. Abban az évben, amikor anyai nagybátyját az uralkodó bárói címmel jutalmazta; édesapja pedig a helyi *Függetlenségi Párt* támogatásával Budaörsön a legmodernebb technikájú leparlókat vásárolta meg a *textilgyárak* számára. János hamar összeismerkedett a szomszédos egyetem első éves hallgatóival is. Kedvét lelta a nagy hangú, duhaj *teológiahallgatók* bámulásában. A jórészt alföldi, *merkantil* környezetből érkező fiúk – akik fenemód büszkén hangoztatták kiváltságos származásukat – egy nap több *katolikus* felekezetű családból származó diákot inzultáltak, gyűlölködő hangon és uszító kifejezésekkel becsmélve és támadva őket. Az eset után János egyre kevésbé figyelte a dzsentri fiúkat, félt tőlük, rokonszenve a megfigyeltek szenvedélyes öntudata iránt – amiről úgy gondolta, hogy belőle hiányzik – alábbhagyott. Innentől fogva egyre mélyebben kezdett kutakodni családjá *jövője* felől, és keresni az *integritását*.”

(*nagypolgári; Szabadelvű Párt; szeszgyár-cukorgyár; joghallgató; agrár-agrárius; izraelita; múltja; identitását*)

Nagyobb ívű, komplexebb látásmódhoz a beleélő történetekkel való fejlesztésen keresztül visz az út. A gyors problémafelismerés és a kreatív problémamegoldás ezzel a módszerrel is gyakoroltatható. Az ember közelhozása a történelmi távlatok terhe nélkül, a 2017-ben bevezetésre kerülő új érettségi egy biztos talapzata lehet. Azoknak a feladat-típusoknak szolgálhat gyakorlati terepül, ahol komplex, korszakokon átívelő „esszéket” kell írniuk a gyerekeknek. Korszakokon átívelő! Ahhoz, hogy az erre a nagyon fontos

feladattípusra való felkészülés valóban kompetenciafejlesztéssel társuljon: az időtlen, az emberről mesélő kis történetek korszakokon átívelő belső képeire van szükség!

A tantárgyi kapcsolatokkal a tantárgyi harmonizációnak is hatalmas tere nyílik. Irodalom, zene, képzőművészet, filozófiatörténet, földrajz – mind elrejtethető benne. Átfedhető az egyetemes és a magyar történelem. Ez megint csak újabb kognitív struktúrákat jelent. Az árnyalt gondolkodásmód, a kívánt attitűd kialakításának lehetősége ugyancsak itt rejtezik. És mindezeket az életszerűen, a lüktető környezet és az élő-érző ember szemszögéből. Úgy gondolom, hogy ezeknek a kis történeteknek komoly szerepe lehet a nagyobb terjedelmű prózai munkákkal szemben. Ezek a gyerekek türelmetlenek, koncentrációs képességük olyannyira más, mint az előző generációké, hogy kisebb terjedelemmel lehet csak operálni. A nagy történelmi tablók a kis történelmi történetekben folytatódhatnak. És az ezekhez hasonló több száz történet, egy tematikába ágyazottan – úgy vélem – hatékonyan segíti az ember, a történelmi hely és önmagunk megismerését.

*

Az intuitív történet szemlélet létjogosultságát vallom a 21. században, mert 19. századi skrupulusok eluralkodását vélem felfedezni a humaniorák tanítása területén. Óráim célja az önmegismerés és a feladatmegtalálás folyamatának segítése, a beleélés és a belső képalkotás eszközeivel. Legyen végre személyiségtréning a történelemóra!

A beleélő feladatok kapcsán a gyerek olvas – értelmez – képet alkot. Használja az atlaszt, összpontosít, ismerethalmazokat rak össze. Figyel a jelzőre és az emberre. Ismeretet szerez a mindennapokról és az emberről. Árnyal és bölcsesedik. Türelemre inti magát.

A feladatok nehézkesek és túlon túl újszerűek. És ez a probléma (!) – az, hogy nehéz, újszerű és meglepő. Meglepődtek, hogy a tankönyvi szövegek környezetből a hétköznapi és az élő-érző ember is kielevenedhet. A gyerekek véleménye bizonyítja, hogy nem kompatibilis az emberrel annak emlékezete – emlékeztetése (középiskolai tanítása). És azt bizonyítja, hogy a történelem tanítása életem kívülivé vált. Azt bizonyítja, hogy csak az „érdekes” a történelemben, hogy az emberek meghaltak, nem pedig az, hogy éltek. Ezért szükséges tovább gondolkodnunk a történelmi tudatról!

A polgár, ha továbbgondol, feleleveníti az emlékezést – emlékezik és emlékeztet.

1. fejezet

A történelmi emlékezet és az önismeret

1.1. Polgári szabadság

A nyugati gondolkodás mélyéből, onnan, ahol a görög olajfák gyökere indul – elszívja a vizet és tápanyagot, kisajátítva a gondolkodás primátusát –, nő ki a történelmi tudat metafizikai vágya: a név halhatatlanságába vetett hit. A testet öltött vágy pedig a gondolat fizikai metamorfózisa: a könyv, az emlékezetben maradó könyv. Így lesz a lúdtoll és az olombetű a nyugati félteke történetének rendezőelve.

A nyugati kultúrában a 17. század végétől egyre nagyobb helyet foglal magának a tudomány, a technika, a kritika – és civilizációnak nevezi magát. A szimbólumok, hagyományok és örökségek egy időre lappangó életformát vesznek fel, teret engedve a racionálnak.² A szükségérzet spontánná válik, szinte magától értetődővé. Reform, haladás, innováció lesznek a jelszavai. Mindezt a kortesbeszédet az idő múlásának tudata vajúdjá ki, eme tudatot pedig a polgári ethosz. A történelem polgári találmány.

A szabad, polgári élet az egyéniségnek kedvez, azt tolja előre, annak a kibontakozását segíti. Egyéniségeket nevelni kell – kinevelni, iskolában (is). A műveltség, felelősség, bizalom ennek a szabad életnek a talpkövei. És a szorongás a magunkat kiteljesítő, a ben-

nünk szunnyadó vállalkozó szellemnek nem teljesíthető felszínre lökése. Csak a szabad ember szorong, önmaga kialakításának vágya miatt. Az önmegvalósításba vetett hit nem játszik lefutásokkal, nincsenek alternatívák, üdvözülés van – a pórnál. A feudális szabadság a félelemmel szemben lázad fel, a polgári a szorongással szemben.

A tanóra: a bizalomra épített életre nevelés színhelye. A „belső csend” meghallásának, a közös hallgatózásnak a helye.³ A bizalomban leledzik a szabadság. A „libertas” jelenti határaink, történeti helyünk és a magunk választásainak ismeretét – mondjuk ki: önmagunk ismeretét.

Az önismeret a polgárosodás folyamatának egy lényegi momentumja. A feladatfelismerés, a feladatmegtalálás. A virtuálissal került az önmagunk megismerése válságba – az ezredfordulótól. A vágyak eluralkodása jelzi mindezt. A fogódzót én – továbbra is – a történelem továbbgondolásában látom.⁴

Az újkor történetének egyik szívós, századokat túlélő jelszava: az evolúció. Az idő múlásának több évszázados uralkodó paradigmája egy szóba sűrítve. A folyamatosan változó ember- és világvélemény ismerete. Mennyire igaz – lenne. Az evolúció nem kutakodás, nem a látszólag múlt idő megértésére tett erőfeszítés, hanem integráció, a történeti helyérzék tudata. Nem a megértés fokozatai, hanem az időszerűség felismerése az evolúció.⁵ Intuícióval az időtlenségét ismerjük meg a történelemnek. Az időtlenség elkerüli a vágyak tárházát, és nagyobb eséllyel pillantja meg mindazt, ami időszerű.

A látszólag múlt idő mindig hagy útravalóul valamit: vágyakat, kereszteteket – melyeket elérni, ledobni: megérteni igyekszik az ember. A megértés viszont nem megy egyik napról a másikra. Ahogy számoljuk az éveket, évszázadokat: vágyak, keresztet torlódnak fel, elnyomva, kiszorítva, kipréselve a levegőt az alul levőkből. Az érzések, az emberi érzékenység így születik – a feltorlódo „időszökevényekre” reagálnak stílusok, műfajok, filozófiai korszakok formájában. A nyugati filozófia történetében, a racionalizmus előrehaladásakor, az ész mellé láthatatlanul, majd a pedagógia hangjainak erősödésével egyre láthatóbban megjelent a lélek, a lelkiismeret.⁶ A világ bonyolódása kontraszelektíven kezdte feszegetni az ész és értelem vizsgálható határait. A nyitott kérdések, a feltorlódo vágyak, a magunk előtt terpeszkedő, látszólag múltbeli élmények feldolgozatlanágát a közérzet ingerei jelezték – egyben további torlódoást előidézve.

A történelem olyan, amilyen. Az európai történelem a megértésre törekvés története. A nyugati filozófia üdvtörténet, vágytörténet. A „Nyugat a mi keresztünk” – fogalmazott John Lukacs 2013-ban, utolsó előtti magyarországi előadásán.⁷ Ebben az egyszerű tömondatban évszázadok sűrű vágyesszenciája van: a „kereszténység védőbástyájától” Széchenyi „egyedül vagyunk” politikai credóján, a 2004-es EU-csatlakozáson át napjainkig. De a történelemnek nevezett hatalmas színpad a felszín. Engem az előadás nézői és nem kizárólag a szereplői érdekelnek. Az előadásokat a publikum igényei hívják életre: a szükségérzet, a megértés vágya. A Nyugatról, a nyugati történelemtől alkotott képeink és képzeleteink a keresztünk. A nemzetállam, a 19. századi trendek, a mintakövetés.⁸

1913-ban a filozófus Alexander Bernát „Magyarország szellemi fejlődése” címmel írt cikket a régi/új miniszterelnök, Tisza István lapjába, a „Magyar Figyelőbe”. Így ír: „... de ha a modern élet bonyolódott is, értelme igen egyszerű és világos. Ma a gazdasági élet alapja mindennek és minden a gazdasági életet szolgálja. Szegény nép itt Európában nem tud boldogulni, nem tudja megvédeni magát, nem tud jó iskolákat szervezni, nem tud vasutakat építeni, nem tud műveltséget szerezni, csenevész életet él, ha ugyan nem esik zsákmányul másoknak. Anyagi és szellemi értékek bizonyos pontig föltételezik egymást. Az anyagiak csak annyiban értékek, amennyiben a szellemieket szolgálják, de a legtöbb esetben szükséges is szolgálatukat igénybe venni, másrészt pedig ahol az emberek lelke nem értékes, a gazdasági élet is előbb-utóbb pusztul. Dolgozni, érteni a dologhoz, akarni dolgozni, biztonságban dolgozni, értékesítve a munka eredményét dolgozni: ez a modern világ jelszava.”⁹

Amennyiben megérteni igyekszem a forrás olvasásával a múlt századelő valamely momentumát, akkor azt írom, hogy: az ipari forradalom, a termelékenység, a szakképzett munkaerő elsődleges fontossággal bírt a késő dualizmus gondolkodásában és mindennapi életében. Amennyiben megismerni és megismertetni (!) törekszem a 20. század elejének egy porszemnyi világát, akkor azt írom, hogy: iskolát szervezni, műveltséget szerezni és értékes lelkeket nevelni a jövő zálogai – 1913-ban is. A lélekbe vetett remény időtlen hangját ismerem és ismertetem fel – 1913-ból is.

Ez utóbbi más gondolkodást feltételez, mint az előbbi. Nem kizárólag a föelőadásra, hanem a próbákra fókuszál. Nem lezár, hanem nyitottnak tekinti a folyamatokat. Nem azt keresi, mi volt 1913-ban, hanem azt, mi van 2016-ban. Nem kizárólag a vizsgált kor saját hangjára kíváncsi, hanem arra, ami az időtlenben visszhangzik. Az emberi minőségről vallatom a történelmi emlékezetet korról korra, nemzedékről nemzedékre. Kérdéseimmel önmagunk emberi mivoltára is fókuszálok. Önvizsgálatot tartunk, belenézünk a múlt tükrebe azzal a nem titkolt céllal, hogy megtalálva önmagunkat önismeretet nyerjünk.

*

A polgár az önmagát kiteljesítő, felelősen munkálkodó individuum, aki akaraterejét az emlékezetből nyeri. Az önmegismerő az emlékező polgár. Aki él lehetőségeivel, feladatát választásai érelik meg, feladatmegtalálásában éli meg a szabadságot. A vágyai, a bujdosó emlékezet nem gyüri le, nem torzítja, nem homályosítja el – csak időlegesen. Fellázad a determinizmus ellen. Az önismeret nem a legfőbb, hanem az egyetlen polgári erény – ma már. A „*kockavetésként összedobott szülői génnek*”¹⁰, a család és a kortársak szocializáló tere és az online színtér alakítja ezt az erényt.

1.2. A történelmi válasz

A romantika a „web2” előtti legmélyebb görögség. Az „ezüstermes”, mert a kibermédiával jelenleg több, más minőségű világokat élünk. A nyugati filozófia mellé létrehoztuk a mitológiát – Olümposzal, Alvilággal. A keresztény mennyország, az antikvitás reneszánsz luxusa, a felvilágosodás „józsága”, a romantika „álarcosbálja” vizuálisan és verbálisan érzékelhető volt. Az „online” korában más a vizualitás és a verbalitás. Két világ közé szorulva az ember nem tévelyeg, hanem eltéved – és egész életében szorong. Gyerekként, majd felnőttként – és mintát ad szorongásból. A történelem pótszereből kábítószerré változott: demokratizálódott.

A történelem foglyai lettünk, mert úgy viszonyulunk hozzá, mint amit a története mutat. Továbbgondolás hiányában alárendeljük neki magunkat, és mindannak, amiben megnyilvánul: technikában, médiában.

A 19. században a történettudományt nem elfárasztotta a pozitívizmus, egyszerűen csak tudomány kívánt maradni – úgy, hogy az etikai kérdések kapcsán fogyasztóira bízta a választ. Nem kívánt filozófia lenni, pedig már életfilozófia volt. A tudományos jelzővel és ranggal kívánta felváltani a nem kívánt skatulyát. Erkölcsei, emberismereti kompetenciák fejlesztése helyett történelmi tablókát tárt a magát és helyét kereső ember elé. A tablók nyitotta labirintusban azonban kevésbé ajánlott követendő útvonalat. A természet meghódító technikai civilizáció embere ki is kérte volna magának a szellem*(ének)* kritikus vizslatását. *Azonban a történelem továbbgondolása mindig inspirációt kell, hogy nyerjen saját magából, és kételyeit, kritikáit megfogalmazza.*

A látszólag kontinuus történelem vizsgálata vezet el önmaga ellentétének: a diszkontinuitás megismeréséhez.¹¹ Minden a választásaink függvénye. Múltunkat éppúgy választjuk, mint jövőnket – a történelem terhének ismeretéből. Ki kell tudni lépni önma-

gunkból, környezetünkéből, érdekeink és érdekességeink teréből egy nagyobb, átfogóbb univerzumba.

A megértést körülölelő határok tolódhatnak, de határok mindig vannak: hatnak. Az ez ellen való lázadás, az értelem lázadása szüli határainkkal szembeni vágyainkat. A határok megismerése még nem oltja ki az értelembe vetett hitet, de emócióink és vágyaink humanizálódnának, emberibbé, földszagúvá, elérhetőbbé válnának. Mindez az érzelmi életre helyezi a hangsúlyt. Az érzelem és a képzelet adja vissza az értelem emberének a kultúrát, a szimbólumokat teremtő kompetenciát. Az igazságosság és a szenvedély igényét, az „élet hevét”.¹²

Ami a pozitívizmus időszakában megfellebbezhetetlennek tűnt, ma már többszörösen elavult, hazug és veszélyes. „Egy átmeneti korban az igazságok bizonytalanná válnak.”¹³ És a bizonytalanság veszélyes, mert nem „kompatibilis” a gyerekek érzékenységgel, és ezáltal közönyt szül, az meg eltévelyedést, mániákus hajszolását az igazságnak. Ezen igazságok nagy része a 19. századból, egy mindent túlélni képes létformából: a romantikából és a pozitívizmusból.

A kánonok sikerének titka, hogy gyökérzete erejét a messzire nyúló hajszálgyöke-rekből szívja. A kérdés súlya az, hogy a távlatokban a gyerekek is tovább tudják cipelni – áldásnak vagy átoknak tekintik örökségüket? Kiváltképp, amikor korfordulóról, értékválásgról, paradigmaváltásról értekezünk. Az időhöz való viszonyunkat leginkább az határozza meg, hogy nő az érdeklődés minősége, nő az érdeklődők köre, nő a történelemmel szemben támasztott érzelmek minősége. Az emlékezet az érzések végtelen tárháza. Amikor nyakon csípni kívánjuk az ezen érzések által alakított érzékenységet, megérteni igyekszünk, valamiféle útbaigazítást várunk tőle, netalántán ítéletet mondvunk fölötte – akkor eluralkodik rajtunk: beszükíti látóterünket, toposzokban-sémákban való gondolkodásra serkent: determinál. Árnyékunkká válik, amit nem tudunk magunk mögött hagyni. Rajongókat és nem szabad individuumokat formál.¹⁴ A megértés helyett a megismerésre, a beleélésre helyezem a hangsúlyt. Arra a felismerésre, amit az ember érez, mikor tükröt kap a kezébe azáltal, hogy ablakot, ajtót talál arra a világra, amely megjelenik előtte. Betekint, belép ebbe a világba, és rácsodálkozik. A színek, kontúrok – a külsőségek után az érzések gazdagságára. Saját bőrében kezdi érezni a 17. század emberét, és tudatában saját korához-önmagához kerül közelebb a barokk segítségével. A rajongást is tovább lehet gondolni. Beleélés révén megtalálni a következő állomást: a 19–20. század megértésre vágyódásának szirénhangjától az árbochoz való kikötést, és tovább: önmagam megismerését. Ebben az esetben társ a történelem, nem úr és parancsoló. Ő van az emberért és nem az ember érette. A bilincsek ekkor már csak emlékek.¹⁵

Akkor tekinthetjük felnőtteknek magunkat, ha önértékelésünkkel önismeretet nyerünk. A történelmi emlékezet lényege és súlya nem kizárólag abban foglaltatik egy közösség számára, hogy milyen konzekvenciákat von le, és milyen értéktételekre jut a történetekről, hanem hogy konszenzusra tud-e jutni múltjával. A mélyen megosztó emlékezet: infantilizál. „Itt Kelet-Európában úgy alakult az élet, hogy nem lehet felnőni. Mert azt gondolom, hogy a felnőttiségnek az is része, hogy szociálisan is felnőtt: el tudja önmagát és családját tartani. Intellektuálisan is felnőtt: meg tudja érteni a világot, amiben él. Emocionálisan is felnőtt: elbírja a stresszeket, terheléseket. Nem lehet, mert egy csomó olyan szervezett társadalmi erő létezik, ami infantilizálni próbálja az embereket.”¹⁶ Az értelmi fejlesztéshez – a lelki élet nevelésére szükséges a súlyt helyezni. Kamaszországban hogyan nőjenek fel a gyerekek, és hogyan igazodjanak el a felnőttek?

Minden, ami elmúlt: kísért, visszajár, legyen bármilyen az aktuális megítélése. Az ember árnyéka a múltja. Az oly sokszor emlegetett „homo sovjeticus” nem evolúciós mellékág, és még nem antropológiai-pszichológiai különlegesség, még nem fejlődési lépcsőfok, hanem a fejlődés maga.

A 20. században a civilizációval szimbiózisban élő ikertestvér a történelmi emlékezet. A szimbiózist a szabad élet kellemetlenségei, a vele járó felelősség okozza.¹⁷ Móricz írja a *Rokonokban* két háború között: „*Hogy az egyén valahogy megbirkózhasson azzal a felelősséggel, amit a szabadság rak rá, kénytelen szövetkezni, kénytelen szabadságát eladni egymásnak és összetenni, hogy közös eredőben elveszve valahogy megbirkózhasson az ezerfejű szörnyeteggel, a szabad élettel.*”¹⁸ A 20. század története tárja elénk azt az erőfeszítést, azt a modernizációs kísérletet, mely a felelősség súlyát könnyíteni igyekezett.

Képzettársításaink legfőbb öre és foglya abból a geopolitikai helyzetből ered, melynek legfőbb jellemzője a túlfeszített lelkiállapot, a lényeglátás azon foka, melyet a fenyegettség érzése kimunkál. „*A közép-európai irodalmak legszembeűnőbb sajátossága a történelem állandó jelenléte. (...) Úgy érzem, minden esetben a nemzet emlékezete és a fenyegetettség érzése táplálja a történelmi képzetet.*”¹⁹ Majd ezen lényeglátás egyfelől könnyen szül – és szült is – sztereotípiákat és nemzeti karakterisztikát.²⁰ Másfelől pedig lidérces jóslatokat, „nemzetnevelő” gondolatokat.²¹ E nemzetalakulás állandó kísérői és kísértelei a vázolt ismérvek. Ezek közősek, nem lehet róluk lemondani, letagadni – a mi gyermekeink. Közülük is talán a legrakoncátlanabb a masszív mítoszképzés képessége.²² Nem tudok jobb kulcsot egy társadalmi szintű terápia kinyitásához, mint lelki gyakorlatokat – történelmi tudatunkkal.

A történelemtanítás megújítását azért tartom minden magyar reform alapjának, mert egy olyan pótlékkal van dolgunk, ami emócióink és közérzetünk savát-borsát megadja. Érzelemforrasztás ez mifelénk.

Az emlékezetnek inkább illusztrálnia, nem predesztinálnia és köteleznie szükséges. Ha teljesen odaadjuk magunkat neki, akkor elveszítjük hangunkat, mi magunk csapjuk be 19. századi tömlőcünk ajtaját – és egy idő után belefásulunk, hogy csak az ablakon keresztül nézünk ki a világba. Ami predesztinálja életünket: a rácsok és a falak. Sem vertikálisan, sem horizontálisan nem tudunk megismerni, csak a megértés szűkössége determinál.

Az emberi körülmények, érzések ismeretéből következő válaszokat tartom elgondolkodtatónak. A történelemre nézve is a közérzet a meghatározó. Pláne most, amikor mindennél nagyobb szükség van az érzelmekre. „*A gondolkodás végső hitele nem a gondolatban van, valahol mélyebben: a közérzetben. A gondolat: zsoldos, az számít, hogy ki a gazdája. Az embernek az egész korhelyzetet kell szervezetében feldolgoznia, s az ebből kialakuló érzése az, ami igaz vagy hamis, s eldől egy szellem igazsága vagy hazugsága. A legigazibb gondolatok: tévedések, s a legnagyobb szellemi tágasság: vakság, ha a közérzet alatta rosszul kever*” – írta egy képesítés nélküli pedagógus.²³

Ahogy az élet gyorsult, és a szülői szerepek, elvárások a fejük tetejére álltak, a történelemtanítás már az ipar és a pozitív szellem időszakában sem érte be az értelmi nevelés kizárólagosságával. A 19. századi töke korának jelentős hozadéka az a pedagógiai-pszichológiai felismerés, hogy a történelmi oktatásnak legalább úgy kell, hogy hasson az érzelmekre, mint az értelemre. Azért, mert az érzelmek szűkülnek. És az én tévelygőimet is itt igyekszem megfogni – optimistán és el nem felejtve, hogy lelencházi naplók és bárcaengedélyek komor némaságában is a polgári világ áll előttünk.

A történelem válasza sok esetben elmaradt. A homályos látóhatárba nem tudott bevilágítani, nem tudta előcsalogni a napfényt, melynek hőjétől a hajnali köd szép lassan felszállna. Tanáccsal szolgált, tanmeséket idézett – felelősen. Érzelmeket formált – természetéhez illően. Jóslatokba bocsátkozott – felelőtlenül, a jóslatokat megérteni vélte – értelmetlenül, a megértésért rajongott – érzelmetlenül.

És most, egy minden korábbinál informatívabb társadalomban? A megértéscentrumú történelmi gondolkodás az, amikor ún. történelmi korszakok jelentik a gondolkodás tárgyát, nem pedig az ember: a gondolkodó, vágyódó, kegyetlen ember. Az emberismeret

tarthat nekünk tükröt. Reakcióinkat, érzéseinket megismerni a látszólag elmúlt környezet emberének segítségével. A tudományos vizsgálódás „lélektelensége” történelemcsömört okoz, és a felejtés természetes igénye követeli helyét. Ez a múlt századforduló – a liberalizmus állagörző szerepkörbe jutásának – világa.²⁴ A megismerő intuíció nem elfelejteni, hanem a továbbgondolásban rejlő felejtést kívánja. A fekete-fehér világ felejtését, ugyanis minden szín élettani hatásokkal bír, minden szín üzen valamit. A történelem színes, néha túlon túl is az. A komplexitás, a többféle üzenet meghallásának képességére van szükség egy komplex, kaotikus világban – ami nem lineáris, nem kontinuus, nem ciklikus. Ez a komplexitás játszik velünk, és nekünk fantáziadúsan szükséges a történelmi tudat mesevilágaihoz nyúlnunk.

Az információ véleményt szül, és előnyben van a tőkével szemben – meghatározza ez utóbbi mozgását. „*Nem a tőkefelhalmozódás határozza meg a változásokat, hanem a véleményfelhalmozódás.*”²⁵ 1991-ben egy interjúban vallja Antall József: „*Történelemfejlődésünk azt igazolja: a szerint alakult az ország sorsa, hogy milyen külső és belső képét tudtuk adni az országnak. Magyarország elbukott a világtörténelmi fordulatoknál, mert rossz volt az imidzse. Óriási a felelősség, hogy milyen a Magyarország-kép.*”²⁶ Kezdve azzal, hogy meghaladjuk Bibó azon észrevételét, hogy a világ, Európa tartozásban van velünk szemben.²⁷ Továbbá felismerjük és tudatosítjuk, hogy sem az 1989–1990-es „kiszakadás”, sem a 2004-es csatlakozás nem hozta el és nem is fogja elhozni sérelmeink orvoslását. Végül pedig annak tudatosítását, hogy nem mi vagyunk a világ, de még Európa közepe sem. „*Túlértékeljük magunkat. Végre szembe kéne nézni azzal, hogy minket nagyon kevésbé ismernek a világon, és egyáltalán nem aggódnak értünk. A jövő egyedül rajtunk múlik.*”²⁸

Az egész 20. században szabadságharcos múltunk-bélyegünk után loholtunk. Mit kapunk fáradozásainkért? A Time magazin címlapjára kerültünk, egy 1956-os szabadságharcos alakjában mint az év embere. A szabadságharc nem jellem, nem alkat kérdése, nem velünk született valami, ez egy stigma, mely legalább annyi rosszat hozott, mint jót.

*

Nem a koreszmék, nem a korviszonyok kedvező fuvallata, nem a politikai szerencse az, mely egy népet minőségi emelkedésre predesztinálja, csak a nevelés. A következetes stratégiából és a felismert korszükségletből elegyített türelmes oktatáspolitikai. Egy koreszme kiüresedése táptalajt, a politikai akarat tápanyagot szolgáltat a jövőt meghatározó generációk nevelése számára. Mindez azonban a gyakorlatban fikcióvá válik konszenzus, nemzeti minimum és türelem nélkül. Felelősen továbbgondolt történelmi kánon politikai alapösztönünket is egészségesebbé teheti: hogy felismerjük a lehetőségeket, éljünk a kínáló alkalmakkal. Azért, hogy megtanuljunk továbbgondolni, ne csak visszagondolni. A vágyaink is változnak. Ugyanis ez mozgat minket itt, a 21. század elejének Európájában is. Mások lennének minőségileg, fokozatilag. Emócióink tárházában kell rendet tenni. A „*tudatos tévemlékezésben*” és a „*kárpótló emlékeztetőben*”.²⁹ A történelem nem lehet sem több, sem kevesebb, mint ami. Nem lehet készségfejlesztő tantárgy, nem lehet ismeretközlő lexikon. Csak a gondolkodásunk változékonyságának fokmérője. Az emlékezet inspirál, de önmagunk útmutatója még nem lesz csak azért, mert szelektív és iparszerű. A 20. század után sem, és Kelet-Európában sem. Kielégületlenségünk mentális alapokon nyugszik, és a történelemtanítás: terápia, léleknevelés. Különben London lesz a legnagyobb magyar város.

2. fejezet Történetek az önmegismerés történetéből

2.1. A ráció és a náció

Akhilleusz a megértő-gondolkodó európai ember vágyalma, aki Alexandroszban testesül meg, a „philosophos” Arisztotelész segítségével. A dicsőség mint az egyéniség akarata az emlékezetből, az Olümposz lakóira való emlékezés vágyából ered. A görög szellem szimbóluma nem az athéni akropoliszromok, hanem az alexandriai könyvtár emléke. És éppen azért szimbólum – nem örökség –, mert: emlék. Láthatatlanul is bennünk él. A „Muszeion” emlékéből a kíváncsiság, a megértés utáni további vágyódás örökséget formált. A görögség emléke egyben a görögség öröksége is. Amíg múzeumok látogathatóak – addig élünk a görögök időtlenségében.

De Akhilleusz sarkára: a dicsőség, az emlékezet, a megértés sebezhetőségére mi (ki) figyelmeztet? Az a forma, az a szervezőerő, amit más tartalommal igyekeztek tölteni Milétoszból, megtölteni Athénban, továbbtölteni Alexandriában. Az antropomorf mélység. A tükör – az ókori görögöknek és nekünk is.

Hellász és Itália poliszai – mind a vállalkozó individuum önkiteljesítő, önmagára találó emberének eszköze: maga magáért. Számukra nem pótlék az emlékezet – még nem tömegcikk –, hanem eszköz: önmagukért. „GNÓTHI SZEAUTON” – hirdette egy jósdá a Korintoszi-öböl közelében.

A 15. századra mecénatúra és univerzalizás egyszerre vett búcsút a középkortól, és az „ego” utat tört magának. Vágyai a kultusz fogalmában, a kultuszépítésben nyertek kielégülést, a görögös emlékezetben, a megélésben, a történelem élményében. „Az antikvitás iránti érdeklődés természetesen előtérbe helyezte a történelem iránti érdeklődést, a történelmi oknyomozást.”³⁰ Megérkezett a nosztalgiával a példatár, a példamutatás demagóg utasa: a tanítómester. Itália új szofistái ők, kik vándorolnak és szónokokat képeznek Lombardiában. A retorika alapja az új tantárgy: a történelem lett.

A múlt megélését a tanítása (megértése) egészítette ki. Ez az üdvözülés receptje, melyet a humanisták innovatívnak véltek azért, hogy az antikvitásba nyúltak vissza. De nincs itt visszanyúlás. Évszázadokkal ezelőtt a Karoling Aachen, előtte Theodorik Ravennája is azt fűlte, amit a 15. században a Medici Firenze. Amiről nem akarunk tudomást venni vagy nincs róla elegendő ismeretünk: az nincs. Az történik, amit gondolunk, hogy történik.

A reneszánsz előtt az üdvözülés legvonzóbb ígérete éppen az volt, hogy földi létünk minden vélt nyomorúsága eltűnik, és a boldog mennyek országa vár. Vagyis a felejtés, az emlékezet terhének levetése.³¹ Ami a korezsme szerint kiváltható. Művészet, iskola, tapasztalatra alapozott vizsgálódás – mind ezt a képességet fejlesztette. De a válás folyamata fájdalmas, hiszen humanisták vagyunk a „Legfőbb Matematikussal” szemben is.³²

A megváltás és a megértés polémiája a 16–17. század fordulójának központi szellemi alapélménye. Róma piacain többen haltak máglyahalált azok közül, akik a megértésben vélték megtalálni az örökkévalóságot, a tudásban az idő megértésének kulcsát – vitába szállva a római rögeszmének tekintett nézettel, amely szerint: az idő Istené.³³ A különvélemény, a ragaszkodás az átmenetiség lényegéhez tartozik, és ugyanúgy a megértés vágyából fakad. Legyen szó a 16. vagy akár a 20. századi inkvizitorokról. A hitkeresés századfordulóján, az „ars historica”-vita is egy aspektusa volt a Sebastiano Macci által 1613-ban megfogalmazott antik örökségnek: „*Ideo enim historia est quia nota.*”³⁴ Ez az esszencia a 17., de még inkább a 18. század egyik legjelentősebb ízesítője lesz. Mindezt jelzi, hogy a hitkeresés többek között már a nyelvkeresést is jelenti. A történelmi tudat az öntudat érzékenységét kezdte jelezni. A „natio”-nak öntudatot alakító időszerűsége (múlra), nyelvre és reformhevíületre volt szüksége, amely a ragaszkodásban való kétel-

kedést jelentette. Apáczai Csere János a 17. század közepén írja: „*Akik azt sugdossák köztetek, hogy az ősök szokásán nem kell változtatni, azoknak tudniuk kellene, hogy az ősi szokásokhoz való ragaszkodás semmi más, mint a tévedések káros belénk rögződése.*”³⁵ A történelem történelmi perspektívából való vizsgálata a 17. század közepén a felvilágosodás előszobája. Mindez párhuzamosan és egymást metszve alakítódott az érzékenységgel, az érzelmi-élménybeli étellel. Egy erős, intenzív, „balladázó”, a múltra apelláló „történelemtöltet”-ről volt itt szó. Ami sok esetben nyomasztó – mert eluralkodó – vágyak, kényszerűségnek vélt döntések okán egy „képzelt históriát” robbantottak be. Az érzések nem véletlenül tolnak fel, nem magamagáért jelez, figyelmeztet, válaszol. Szükségeltetik valami, amit segítségül hívhatunk rezdülései megértéséhez. A tanítómes-ter kopogott újra, és – az ész évszázada lévén – a pedagógusnak nyitottunk ajtót. A 18. század utolsó harmadára politikum lett a pedagógia. Felértékelődött a gyerek és annak lelki világa, pszichológiája. Felértékelődött, mert az önmagunk megismerésének gyötrelmes folyamatának része volt – pontosabban a 17–18. századra a része lett (tudatosodott). A korszak falta a különböző pedagógiai-pszichológiai ismereteket, áthagyományozva a következő századra. Az érzékenység és a pedagógia okán a társadalmakban megjelent egy radikális, szinte görögös merészségű igény: valami egészen újnak a kivitelezése. Bátran lerombolni az „ancien regime” bástyáit, ami a folyamatos szükségérzetet és vágyat az elviselhetetlenségig növelte – mint utcai mutatványosok –, játszva érzékenységünkkel, idegeinkkel. A publikum újdonságra, újrakezdesre vágyott. A 17–18. század szellemi szalonjai, alkotmányt és fejeket követelő röpiratokkal tölték maguk előtt azt a szekeret, melynek polgárosodás (történelmi gondolkodás) volt a neve. És a színészek forradalmian (le)váltották és nyaktiló alá küldték egymást.

A farsang szokása a tél búcsúztatásához, a tavasz várásához kötődik. Álarcosan intgetünk és hívogatunk. A 18. század végén ez a szokás elveszítette ünnepélyességét, és a mindennapok részévé vált. A bál a század nagy részét kifutóvá és táncteremmé alakította, és az álarcokat mintha ránk öntötték volna, olyannyira nem vágytunk levenni.

A racionalizmus istállójában toporgott a magamutogató álarcoság vágya is. A fizikai világkép és az alkotmány eszméje galoppozásra intette a farsangolni, az emlékezetben vágatni vágyót. Az ész és az értelem megfuttatása, tréningezése féltékenységgel töltötte el. A rossz közérzet a 18. század végére alábbhagyott, a közönség a pályára követelte, és a közvélemény kegyeltje lett: a lóversenypályákon, kávéházakban, polgári szalonokban és páholyokban, kaszinóknak, színházakban. Ő kelt át a Delaware-folyón 1777-ben, az ő radikális szónoklatait hallgatta a Konvent 1793-ban, ő testesült meg Bonapartéban 1799-ben. A közönség pedig rajongott a milicistáért, a közvádloért, a consulért. A reneszánsz embere is rajongott, de arisztokratikusan, mérsékeltlen egy jórészt arisztokrata történelemért, melynek fogyasztása még luxus volt. A forradalmak korában minden, így a fogyasztás is demokratizálódott: görögösödött. Az arisztokrata, harmóniára törekvő történelemnek már nem a vágya, csak a bája volt meg. A 17. és a 18. század a tapasztalat, a kísérlet, a „józan ész” jelszavaival kívánt utat mutatni az „újjaszületés” és a nyomában járó „hitkeresés” okozta tévelygésben: a nevelő manierista kalauz, a „sárospataki” Comenius által felvázolt útvesztőből.³⁶ „*Mindig könnyebb elhelyezkedni egy olyan világban, amelyet egy túlvilág egészít ki.*”³⁷ A „menedék helye” kiadó lett, és az álarc magunkon hagyásának vágya költözött be. A karnevál elkezdődött – és nem csak Velencében.

A 19. században az intuitív szellem is házasságot kötött maga megértésének vágyával. Kapcsolatuk gyümölcéséből született egy alternatíva, valamiféle válasz. A „félhomály”, mely homályosságában is termékeny: nem tudjuk megismerni önmagunkat a megértés történelmi receptjén keresztül, mivel a „romantikus” történelem mindig inspirációt, fantáziát szül, és nem olyan választ, amire vágnyi vélünk. Az irodalom és a beleélés azt súgja a fülünkbe, hogy nem leszünk Napóleon attól, hogy felveszünk egy neki tulajdoní-

tott kalapot. Nem Napóleonnak kell lennünk, önmagunkat kell megismerni – a kalapon keresztül. A „romantikus” irodalom fedi fel a farsang útvesztőjét, magát a romantikát.³⁸

A 19. század abból is nyerte energiáját, hogy tovább tudományosított történetírása és történettanítása folyamatosan készítette fel magát a válaszadásra. 1850 előtt, a napóleoni kalandnak köszönhetően a történelmi vizsgálódás, az elfogadott tudományos szabályai-val a szellemi elit egyik kedvenc játék(harc)tere lett, az államfilozófia és a politikai gazdaságtan mellett. Michelet és Ranke a válaszokat úgy kívánta szállítani, hogy a nemzeti nyelv segítségével, nemzeti közösségük legelemibb, legkívánatosabb közösségforrasztó láncolatát alkotta meg, szinte DNS-ként kapcsolódva egymáshoz: a hagyományok és a vér érzelmrokonító kapcsolódását.

A 19. században az intuitív szellem is házasságot kötött maga megértésének vágyával. Kapcsolatuk gyümölcséből született egy alternatíva, valamiféle válasz. A „félhomály”, mely homályosságában is termékeny: nem tudjuk megismerni önmagunkat a megértés történelmi receptjén keresztül, mivel a „romantikus” történelem mindig inspirációt, fantáziát szül, és nem olyan választ, amire vágy-ni vélünk. Az irodalom és a beleélés azt súgja a fülünkbe, hogy nem leszünk Napóleon attól, hogy felvesszünk egy neki tulajdonított kalapot. Nem Napóleonnak kell lennünk, önmagunkat kell megismerni – a kalapon keresztül.

A század utolsó harmadától a kíváncsiság, a tudásvágy egyre erőteljesebben növekedett. 1848–1849 emlékezete, a tőkésedés társadalmi következményei és nem utolsósorban a demokratizálódás nyújtotta közvélemény-tágulás egy újfajta nyilvánosságot teremtett meg. A polgári-nemzeti történettudomány már nem egyszerűen értelmi, hanem erkölcsi tökéletesedést kellett, hogy nyújtson. A természet olyannyira megfigyelhetővé és ezáltal megismerhetővé vált, hogy a 19. századi „pozitív szellem” már nem érte be a vizsgálattal, a ráció szférájával – ő már az etikai kérdések megfejtőjeként kívánta a haladást szolgálni. Püthagorasz és Descartes után Szókratész és Spinoza kételyeinek megfejtője lett. Ő ült Bukhefalosz hátára, de nem lovagolni-felfedezni, hanem betörni és maga alá gyűrni a felfedezendőt: a történelmet. Pedagógiai programok, tantervek, tankönyvek egyre növekvő mennyiségben és minőségben születnek 1870-től. Macaulay mellé most zárkózik fel Herbart. Ahogy a nemzet és a nemzeti állam (vagy annak vélt) születésében, úgy most növekedésében és a társadalmi haladásban kellett a történelemnek segédkeznie: akadémiai szobákban, egyetemi előadókban, iskolai tantermekben.

A történettudomány további céhesülése folytatódott kutatóintézetekben, társaságokban, folyóiratokban. A század terheivel küzdő értelmiségi asztaltársaság egyike volt ez is.

A liberális kapitalizmus első nagyobb összeomlása a gründoló és építési lázban égő tőkés Európában a bécsi tőzsdekrach volt. A tőke koncentrációjának nem természete, hanem 19. századi irányelve változott – a történettudomány DNS-láncái által szállított válasz érkezett: az impériumépítés ingere. A századvég a liberalizmus és az általa alakított nyilvánosság válságától volt hangos. A „fin de siècle” eszmei zűrzavarában halászott a korábbi önmagával is válságba jutott egyén „álomfejtő” pszichoanalízissel, és az értékteremtő ember (történelmi) vágyával.

2.2. A magyar szempont

A megismerésnek és megértésnek húsbavágó asszója zajlik minden nemzeti történet vágyainak pástján. Én magam közösségem vélt szándékainak foglya vagyok, a megismerésre vágyva.³⁹ A történeti tudat nemzeti keretek között felmálház annyi súllyal, ami örökös hajlott háttal járást eredményezhet. Nem a terhet kell könnyíteni, hanem a hátat erősíteni. A történelmet nem átéljük, hanem kivajúdjuk, nem mindig fájdalommentesen.

A hallgatások és suttogások minden nemzeti közösség önképének legmeghatározóbb momentumai. Egy másik világot, egy képzelt világot alakít ki – de nem kizárólag a képzelet, hanem a közérzet segítségével.⁴⁰ A szimbólumok kultúrát teremtenek: történelmet, mely sok kis történetet foglal magában, és nem sok kis történetből áll.

Eötvös József a század közepén egy levert forradalom után „*korunk uralkodó eszméiről*” értekezve a szabadság (liberté) és az egyenlőség (égalité) mellé a nemzetiséget helyezi. Szabadságot és nemzetet összeegyeztetni tudni kell Kelet-Közép-Európában. Itt fejt ki munkáját a történelem (tanítás). A „polgáriságot” tanulni és megszokni kell. A liberális oktatás- és kultúrpolitika, a nemzet feladatának és erkölcsi fejlődésének szinkronizálását tűzte ki célul. A 19. század közepétől Eötvös József, Schwarcz Gyula, Trefort Ágoston, Kármán Mór ezt a fajta iskolát és eszmeiséget kívánták meggyökereztetni.

A francia „*gloire*”, a német „*drang*” mellett elképzelhetetlen, hogy az égiek valamicske – önmagunk kiteljesítését szolgáló – feladatot ne tartogatnának Hunyadi és Bocskai késő utódainak. 1896 panorámáját végigtekintve az oktatás központi szerepét fedezhetjük fel, úgy is, mint a jelen nagyszerű alkotásainak alapozóját, és úgy is, mint a jövőbeni politika fegyverhordozóját. „*Wlassics Gyula cultusministersége alatt véget ért a magyar faj kulturai elhanyagolatlása, s tömegesen emelkednek az iskolák a magyarság lakta vidékeken. Egyáltalán specifikus magyar faj belső erőinek kifejtése kezd bele szövődni nemzeti politikánkba, melynek csak is ekkép lehet teljes sikere.*”⁴¹ Ebből következik az a nemzeti politika, melynek az ezeréves dicsfények és himnuszok sem homályosítják küldetését, misszióját, valamint a saját magunk által útba gördített akadályait sem. Nemcsak ambíció és hivatás kérdése mindez, ez követelmény, a 19. század szükségszerűsége.

A hatalmi és nemzeti kívánalmakhoz szükségeltetett egy minél „nemzetibb” történelem tanterv. A Kármán-féle 1879-es tanterv nem váltott ki osztatlan elismerést, az 1899-es már a hungarocentrizmus aspirációinak megfelelően íródott – a történettudós Márki Sándor vezényletével és vezérletével. „*Az egyes embert elsősorban nemzete kapcsolja az emberiséghez. (...) Nincs az egyetemes történetnek olyan nagy alakja, aki magán ne hordaná a nemzeti nagyság bélyegét. (...) Nemzeti nevelés nélkül nincs igazi emberi nevelés. (...) A történettanítás középpontjába a nemzeti történet állítassék.*”⁴² A „nemzet” menedék is lett. Kora rendező elveként egyben kora védelmezője is az újabb kihívókkal szemben, hiszen a „*nemzeti eszmét konzerválni kell, mert az a mai társadalmi rend leg-hatalmasabb védgátja.*”⁴³

A társadalmi haladás szolgálata a 19. század végi Magyarországon is történelemcsömörrel párosult. Nem egyszerűen a liberalizmus válsága volt ez, hanem a történelmi gondolkodás „terhének” érzete, ami eddig jórészt alig hallható, elhessegetett, de mindvégig lappangó kormeghatározásokat lökött a felszínre. És a századforduló előtt ez már nagyrészt érzékelhető volt.⁴⁴ A túlfeszített lelkiállapot, a szellemi kaotizmus az „izmusok katekizmusát” kezdte életre segíteni. A „fin de siecle” dekadenciája, jobban mondva útkeresése, identitáskeresése volt ez. A jól ismert introvertáció skizofréniaiba hajlott, a túlhajtott „józan ész” kijózanításának folyamata volt mindez. Az „ego” nemzeti közösségében is egyre magányosabbnak és fáradtabbnak találta magát. Vágya a történelemre egy „másfajta” történelem vágyában jelentkezett. Az értelmiség, a felelős polgár kezdett eltávolodni a századát kialakító lélektani jelszótól: „a merjünk nagyok lenni” credójából a „merjünk átlagosak lenni” hívó szava született. A századforduló nyilvánossága fül-

süketítően figyelmeztet arra, hogy az elitek, a polgári középosztály lehet, hogy átlagos szeretne lenni, de a monopóliumok és a komfort új szülöttje: a tömeg, az nem. Az női akar, történelemre vágyik. Az értelmiség, a filozófia, a művészet – természeténél fogva érzekelte mindezt. „*Talán sohasem volt kor, melyben annyit beszéltek és írtak a nevelésről (...). S ezt természetesnek fogjuk találni, ha meggondoljuk, hogy legutóbb egy nagy világrengést éltünk át (...). Van egy belső ok is. Már a világháború előtt jelentkezett a szellemi túltelítettség érzése, az a bizonyos kultúrscömör, mely Ibsen, Nietzsche, Dosztojevszkij műveiben tükröződik: az az érzés, hogy a közlélek beteg, elvesztette egyensúlyát, meghasonlott önmagával (...).*”⁴⁵ A meghasonlás önmagával – történelmével – 1900-tól intenzívebb szakába fordul Ady és Tisza főszereplésével: beletorkollva az I. világháborúba. Az újkori magyar nemzeteszmé történetét vizsgálva egy lassú amortizáció tanúi vagyunk. Ebben a széthullásban az egyik fő vonulat az a politikai cezúra, mely a múlt századelőn bontakozott ki. A 19. század végén lappangó eszmék két évtized leforgása alatt: egy háború, egy birodalom, egy ország és megannyi illúzió elvesztésével felszínre kerültek, otthonra találtak. Kezdve azzal, amit a háború szociálpszichológiája kapcsán ír Kosztolányi: „*a gyűlölet, a sovány és hosszú körmű istennő, aki kígyóhaját csigákba fésűli, közénk telepedett. Talán jó is, hogy itt van. Mert nélküle teljesen egyedül lennénk. Mindenki választ valamit magának, amit gyűlölhet, a tömeg egy népet, az írástudó egy irányt, egy zászlót, egy jelszót, egy embert, egy taglejtést (...).*”⁴⁶ A műveltség, a felelősség, a bizalom közösségépítő képessége elhalványult. A társadalom ellenálló erejéről: az emberi értékekről és az ember értékéről szükséges itt gondolkodnunk. A történelmi emlékezet kapuinál nagy a forgalom. Az ide érkezők alakítják történelmi tudatunkat. A 20. század első fuvallatai érkeznek, melyből majd a többi (1917, 1918, 1919, 1920...) is ered, de már orkánná erősödve. A kérdés súlya abban áll, hogy ezek a hadak kísérteteként fognak körülöttünk garázdálkodni, és a múlt árnyaiként behálózni az utánunk következő generációk történelmi tudatát, avagy az önismeretünkhöz és az önbecsülésünkhöz fognak kapaszkodóul szolgálni. Ellenség lesz, vagy felmentő sereg? Ne konstruáljuk a múltat, ne csak legitimációs szándékaink arzenáljának tekintsük! Ebben az esetben az önismeret öncsalásba fordul át, az önbizalom öntömjenezésbe, és a kapuk felé közelgő sereg rohamot fog indítani – harcolni fog velünk újra és újra, nemzedékről nemzedékre.

A 17–18. század történetének legegységesebb kalauza a bujdosó örökség, a sérelmi hagyomány.⁴⁷ Amikor a spanyol örökösödési háborút lezáró kettős békemű második fejezete Rastattban a vége felé közeledett, 1714-ben Grobois-ban Rákóczi janzenista öntisztulással és gyónással, szobája magányában, görnyedten írni kezdi franciául „*Emlékiratait*”. Pozsonyban az országgyűlésen kimondták a kurucok árulását: üldözendők, érintkezni nem lehet velük. Itt már nemcsak a Rákóczi-uradalmakról volt szó, Hegyalja és Szatmár mellett az egész országról, ugyanis Rákóczi 1711 után maga Magyarország. Alig volt olyan magyar család a háború után, aki az üldözésben ne lett volna közvetlenül vagy közvetve érintett, sokan éltek kint külföldön bujdosva. És amennyiben nem vigyáznak Bécsben, a Habsburg birodalmi herceg lesz maga az ország később is. Nem kell fizikailag is idehaza tartózkodnia, emléke, emlékezete veszélyesebb mindennél. Grobois a fizikailag magányos kuruc emlékhelye, de a bujdosó emlékeiben is az életerős vágyak emlékezete. A gondolat, a magyar gondolat szimbóluma.

Az emlékezetben őrzött múlt ördögi dolog, ördögtől való. Maga a megállított idő, ami nem engedi az emésztést, a gyógyulást. Keresztünk és árnyékunk. Nem mondhatjuk, hogy az idő majd megold mindent, mert nem oldja meg – legalábbis nem rögtön. Vágyunk a múlt idő után, és emiatt meg-megállítjuk, újragondoljuk viszonyunkat hozzá.

1913-ban a fiatal Szekfű Gyula az őszinte, érzelmeken túli önmegvalósító történészi objektivitás mintapéldányát kívánta a széles publikum elé bocsátani, az időt megállítani. A publikum többsége – nagyrészt a Thaly formálta közönségé – viszont nem kért a józanításból, az objektív szellemből. A „*Száműzött Rákóczi-vita*” mint esemény sor inkább

lélektanilag, semmint művelődéstörténetileg fontos. Szekfű a vágyak és lehetőségek ellentétének szüleményeként értelmezi a történelmet – a 18. század eleji viszonyokat és Rákóczi motivációit, indítékait. Számos áthallásra alkalmas sora ugyanakkor jól illusztrálja a háború előtti szellemi frontokat. A végső konklúzió: „*Minden száműzött élete a köznek haszontalan, hisz a száműzetésnek megokolása éppen abban rejlik, hogy az otthoni új rend a régi rend embereinek nem tudja többé hasznát venni, és eltávolításukkal kénytelen könnyíteni magán.*”⁴⁸ Ami haszontalan a köznek, véli Szekfű: a történelem öröksége – amiből terhet csinálnak. Az 1899-es gimnáziumi tanterv, az 1906-os újratemetés: az előző nemzedék a teher, akik hagyták, hogy még inkább elhomályosítsa fátyolos tekintetüket a történelem félhomálya.

Veszélyes a mítoszromboló hevület – félve kell hozzányúlni. „A Cél” című lap publicistája így fogalmaz 1914-ben: „*Nekünk nem kell ez az igazság. Mi épülésre, nem csüggedésre tanulunk történetet. Rákóczit megismerni csak akkor érdemes, ha olyannak emelkedik szemünk elé, amint történettanáraink idáig rajzolták képzeletünkbe (...). Mit nyerek én Szekfű Rákóczijával? Egy kiábrándulással többet. Szegényebb lettem hitemben, eszményeimben, érzéseimben.*”⁴⁹

A baloldali radikalizmussal nehezen vádolható Szekfűt mindenki védelmébe vette, aki a századelőn magát haladónak, progresszívnek minősítette, túlhaladottnak tekintette a közjogi kérdést, és leginkább Tisza Istvánnal állt szemben. A polgári radikális „Huszdik Század”, a Szekfűvel szembeni parlamenti polémia és sajtótámadások kapcsán, egy ismertetőben így fogalmaz: „*ez az ősi kuruc bömbölés lélektana volt, az a történeti tény, hogy minden igaz kurucra száz ál-kuruc jut.*”⁵⁰ Az ismertetést író nagyon frappánsan replikázik, de nem az „*ál-kurucok*” véleménye a probléma, hanem az, hogy: van ilyen vélemény. Az, hogy léteznek a Rákóczi korát és sajátját megérteni vélő „*igaz kurucok*” és szerintük a korokat nem értő „*ál-kurucok*”. Léteztek és léteznek. És mi a legérdekesebb? A felkészült történész későbbi opusában fogalmazza meg, a „Rákóczijával” az általa is bírált nemzedék kapcsán: „*mert véres és fekete és szomorú magyarságra, nagy siratóra semmi szükségünk nem volt a katasztrófát jelző öntömjenezés korszakában. S jól meghalt az, kiről egyszer kimondottuk a szentenciát, hogy nemzetellenes.*”⁵¹ Nagyívű, nemzedékek gondolkodását meghatározó „*Három nemzedékével*” ő is bizony szentenciát mondott ki, például éppen a „*hanyatló kor*” két jövőbelátóját szembeállítva, az egyik az „*erkölcsi dekadencia*”, a másik az „*erkölcsi feddhetetlenség*” bajnokának szentenciáját. Arról nem is beszélve, hogy róla, Szekfűről is szentenciát mondtak ki 1913–1914-ben, éppen azért, mert károsnak ítélte a szentenciák inspiráló „*félhomályát*”. Ebből a szempontból ugyanolyan ál-kuruc ő is, mint igaz kuruc – bár őt leginkább labancnak minősítették. A helyzeten nem változtat semmit, öre és foglya ő maga is, a történész – történelmének.

Hét évvel az első zsidótörvény becikkelyezése előtt, a *Magyarország* című lap folytatásokban, százegy közlésben adta közre *A tisztaeszlári Solymosi Eszter* című regényt. Krúdy nem élte meg, hogy visszaemlékezése nem ágyazódott be az emlékezetbe, nem gyűrte azt maga alá. A dualizmus, a közhangulat erősebbnek találtatott. Egy közép-európai biztonság (Osztrák–Magyar Monarchia) és egy történeti illúzió (Nagy-Magyarország) elvesztésének terhe sok vággyal terheli meg társadalmát. A magyar irodalmi hagyomány újabb reformnemzedékben öltött testet az útmutatásért. A népi–urbánus polémia a középosztály- és a zsidókérdésben találta meg munícióját. Mindig, minden kornak megvan a maga szellemi vitája, ahol nemzedéki hév és a hagyomány összefonódik. Mindez az 1918–1920 traumatikus élményére adandó vágy táplálta megértő türelmetlenségben öltött testet. Az „*ego*” érvényesülési vágyával találkozunk itt is és az értelem, a gondolkodás megváltásának messianizmusával. Túlnőni az elődökön, hiszen az 1920-as évek igazságai már nem érvényesek. Sem Bethlen, sem Babits nem lehet többé igazodási pont. A Corvin-lánc és a Baumgarten-díj sem vonzó. Nem elég sem Klebelsberg, sem Szekfű.

A kultusztárca „honvédelme” és a *Magyar Szemle* „igazsági” is idejétmúltak. Mindez az ingerküszöb és a polgári érzékenység olyan változásával járt együtt, ami az állandó ellenségkeresés, bünbakképzés, másként gondolkodás türelmetlen elvetését eredményezte. Ahogy a nagypolitika a felszínen, a szellemi élet a kulisszák mögött diszkriminált. Fejtő Ferenc 1947-ben így vallott saját vitájáról is: *„Levegőtlen szobában éltünk, zsúfoltan, egymás ellenségességére utaltan. Figyeltük s ingereltük egymást, mint elszigetelt fehérek a gyarmaton Maugham regényében, s alighanem a valóságban is.”*⁵² A szellem esik legkönnyebben az ördögárokba – melyet maga és magának. Az ön- és közveszélyes reflexeivel, a lényeglátás(nak vélt) túlfeszítettségével.

Megtanulta a magyar társadalom az „anti” jelző értékét, de megismerni máig nem volt képes. Mert az antiszemitát kiegészíti az antiszemitázó, a kommunistának szüksége van a fasisztára – és fordítva. Az antifasiszta sok esetben nácibarátságát takargatja. *„A magyar antifasiszták többsége nem azért támadta a nyilasokat, mert azok számára semmit sem jelentettek az emberi és polgári jogok, hanem azért, mert rendszerük számukra »idegenszerűnek«, »magyartalannak«, »kópiának« tűnt.”*⁵³ A bacilus gyorsan terjedt, a vagyon- és tulajdonszerzés nem ismert ideológiai határokat. Az antifaszizmus, az anti-kommunizmus a „szembenézések” hangoztatásakor a szemünkbe röhög. Nem tartanak a történelmi igazságtételtől. Ahogy a történelem nem ment meg, úgy igazságot sem tesz. Éppen ebben foglalják a felelősség kérdésének és annak feszegetésének ördögi köre és ördögi érdeke. Ami az *„egyik oldalon védi a védhetlent (a vészidőszak tényeinek elhallgatása, a felelősség kisebbitésének kísérlete stb.), a másikon pedig a magyarság kollektív felelősségéről beszél, s a vészidőszak újabb és újabb felelevenítésével nehezíti a magyar nemzet tudat regenerálódását, továbbra a zsidóságra nézve kellemetlen igazságok kimondásával automatikusan antiszemitizmusnak nyilvánítja.”*⁵⁴ Ezt az ördögi kört az embereknek maguknak, közösségben kell megállítani. Egy generáció, egy nemzedék új érvényesülési hevülete lehetne ez – véli a történelemtanár. Ebbe a nagyon sötét tükörbe: magunkba nézni tanórán.

A kíméletlen és kegyetlen 20. század közepi emberben találkozik a dualizmus praktikus taktikusa; a kiábrándult századforduló identitáskeresője; a háború utáni sodródó túlélő; a vagyonra ácsingózó és „történelmi jogán” felelő. Az egyetemes emberi magatartáshoz nincs türelmünk. Hamvas Béla írja a *Katholikus Szemle* megfelelő számában, Németh László *Kisebbségben* című esszéje kapcsán kiobbant szellemi-ideológiai vitáról 1939-ben: *„Értsük meg, miről van szó: mindenütt meglevő egyetemesen emberi magatartásról. Ha ezt a magatartást felismertük és megértettük, már nem is kell bírálni.”*⁵⁵ A végső konklúzió előtt azonban kifejti, hogy a kisebbségi alapállás soha nem lehet igaz! Éppen azért szorult kisebbségbe! Mindez az örök bírói szerep és a dacos félelem szülőte. Németh László az ellentmondást nem tűrő, megértésre sarkalló metafora-játék nem „Tanu”-ja, hanem tanúságtétele. A tetemrehívó hevület mindig veszélyes: további hiúságot éleszt és rajongást ébreszt – leginkább a felkészületlenekben, akik mindig könnyűnek találtnak! Legyen szó politikai elitről, társadalmi osztályokról, a haszonlesőkről és bosszúra szomjazókról, a személyiségüket megtalálni nem akarókról. Az írástudó nem hiszem, hogy ne sejténé kinyilatkoztatásának sodró erejét. Éppen azért az, ami: író.

Család és iskola – ez formál, alakít. Szocializál. És a gyerekebe beleégnek az otthoni minták. A rosszak is. A szocializmus abból (is) nyerte energiáit, hogy azt kiáltotta el – felelőtlenül –, hogy amíg van kapitalizmus, addig szükségeltetik a másik pólus, az igazabb, az igazságosabb. Sokáig úgy tűnt, hosszabb életű lesz, és nem kell a láthatatlan jövőn izgulni, nem kell tervezgetni, hiszen megcsinálja azt a Párt. Kiolvass mindent az eszméből, és a gyakorlati élet nyelvére fordítja. 1990 után viszont tervezni kell. Higgadtan, észszerűen. Ez az új tervutasítások kora. Ugyanúgy gazdaságban és politikában is. Még tervszámok is vannak. A különbség, hogy most az egyénnek, családnak, közösségnek is észszerűnek kell lenni, az állam mellett neki is tervezni kell – hosszú távra, száj-

barágás nélkül. Előfordul, hogy egyedül. Ehhez viszont a magyar társadalom többsége nincs hozzászokva, felkészítve, megtanítva. A vágyak megvannak – és miért ne lennének, ha már mi is részesülünk a fogyasztás áldásaiból –, és előbb-utóbb jön a nosztalgia is.

Kiüresedő, elbürokratizálódó kollektívizmussal nézett szembe a magyar társadalom a 20. század végén. Kifütyülték, és az idő mulandóságába vetett hite és a vágyak kiszorították a szinpadról. Az 1945 utáni magyar „esélyekről” írja Márai: „*S a legtragikusabb, hogy az ézengések után meg kellett élnünk, ami bekövetkezett: megtudtuk, hogy minden hasztalan volt vagy hiába lett volna, az úr-szolga viszony akkor sem szűnt meg Magyarországon, amikor a forradalom elpusztította a nagybirtokrendszert. Az urakat elkergette Magyarországról a kommunista forradalom. De a szolgák ott maradtak.*” Bizony! A szolgák és a gyereke(i)k!

A II. világháború után a glóbusz nagy részén – más és más intenzitással – az információ és a tőke templomainak padosrai megteltek. Nem indítottak egymás ellen vallásháborút, és már nem is versenyeztek az emberek hitéért – volt arra öt évszázad. Kiegészítették, kölcsönösen hatottak egymásra, közös érdekeik voltak, közös projekten dolgoztak: technológiát innováltak. De ahhoz, hogy fejlesztő kapacitásukat megtartani tudják, a nyugati filozófia gyökerét: a múltó paradigmatát hívták segítségül. Az istentelen „népi országokkal” szemben a közös munka gyümölcseit: a fogyasztás – középosztály – demokrácia triumvireinek légíóit szegezték. Megindult a versenyképesség versenye, és nem csak a vasfüggöny két tábora között. A tőkét a 20. századi hidegháború végére egy erőteljes politika kezdte alakítani – árfolyammal, kamatszinttel, hitellel és minden korábbinál gyorsabb technikai-technológiai fejlesztéssel. A fegyverkezéssel intenzíven meginduló tudományos-technikai verseny öt évtized leforgása alatt hatalmas átalakuláson ment keresztül. Az átalakulás egyik lehetséges következménye a rendszert működtető gyengélkedése lett.⁵⁶ Mindez történt Magyarország és a posztoszocialista régió egy részének, az atlanti erőterhez való csatlakozásakor (1999: NATO, 2004: Európai Unió). A KGST világa is a világverseny egy szelete volt, az ezredforduló fundamentális kihívása inkább abban foglalható össze, hogy: „*tudomásul kell venni (...), hogy a következő évtizedekben minden egyes falu, minden egyes iskolaterem a világverseny része.*”⁵⁷ Minden falu, minden iskolaterem! Nem a verseny ténye, hanem a verseny szelleme más. És a vágyak berúgják az ajtót, nyomukban pedig szemérmesen visszakullog a nosztalgia.

Jegyzetek

¹ Idézi Pukánszky Béla – Németh András (1998): *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 68. (Továbbiakban: *Neveléstörténet*.)

² Kodolányi írja 1943-ban képzeletbeli perében bolszevizmussal, náciizmussal és a nyugati demokráciákkal: „*A civilizáció nem tévesztendő össze a lélek szimbólumteremtő munkájával.*” Kodolányi János (2003): *Zárt tárgyalás*. Szent István Társulat, Budapest. 123.

³ Széchenyi *Hitel*-ének egyik címvariánsa volt *A belső csend alapjai*.

⁴ A 2. fejezet éppen azt igyekszik bemutatni, hogy válságok mindig vannak, hatnak, és a történelmi emlékezet időtlen válaszreakció.

⁵ Az önként vállalt emigrációban, Salernóban, Márai 1971-ben Julius Caesar áthallásos alakjának segítségével írja: „*Mert az emberek minden korban ugyanazt*

a reménytelen illúziót kergették, aminek Evolúció a neve. A Diktátor (ti. Julius Caesar és Kádár János – Sz. L.) tudta, hogy az Evolúció nem más, mint alkalmazkodás ahhoz, ami racionálisan időszerű.” Márai Sándor (2002): *Rómában történt valami. Történelmi regények I.* Helikon Kiadó, Budapest. 170.

A történelmi helyérzékhez Németh László ad fogódzót: „*A műveltség annyit jelent: mint azt a történelmi helyet, amelyen mint ember; honpolgár; szakember állok, történelmileg – tehát a múltból kifejtve (s persze a jövő felé nézve) megérteni. Különösképp ez a műveltség olyan korokban, amely mint az újkor; átmenet egy szűkebb civilizációból (a nyugatiból) egy új, minden nemzetet egybefoglaló világcivilizáció felé, s főként mint a mi korunk, az újkor vége, melyben ez a folyamat rendkívül meggyorsul, s a nem szemellenzős tájékozódás rendkívül nehezzé s fontossá válik. Műveltségünk csödjé tán sehol sem olyan nyilván-*

való, mint e történeti helyérvék hiányában. Sajnos nagyon gyakran volt alkalmam nem egyszerű művelt emberek, de írók, művészek, tudósok politikai elmékedéseit, jóslatait hallgatni: az ember krónikáiról elődeinkre gondolt, mennyivel jobban értékék őket az ő Plutarkhosszokkal vagy egyszerű erdélyi eszükkel a maguk korát, mint mi, gyerekkorunktól, a sokféle társadalom-, gazdaság-, zene-, irodalom- stb. történetünkkel.” Németh László (1973): Pedagógiai töredék. In: *Kísérletező ember*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 406–407.

⁶ „Az ész gyakran megcsal bennünket, s bizony nagyon is megszereztük a jogot arra, hogy vissza-utasítsuk. Am a lelkiismeret sohasem csal meg. Ő az ember igazi vezetője. Ami az ösztön a testnek, az a lelkiismeret a léleknek.” Rousseau, J. J. (1957): *Emil vagy a nevelésről*. Ford. Győry János. Budapest. 330.

⁷ „Nyugat-Kelet – Kiegyezés kora”. 2013. május 21. PPKE BTK, Sophianum.

⁸ Kelet-Európa „Nyugathoz méri magát és onnan vár minden impulzust a 19. századtól öröklött »minta-követő« magatartástól vezérelve”. Stefano Bottoni: *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. MTA BTK Budapest, 2015. 10. (Továbbiakban: Bottoni.)

⁹ Alexander Bernát (1913): Magyarország szellemi fejlődése. *Magyar Figyelő*, 4. 346.

¹⁰ „Az ember mint feladat nyomul a világba, öröklött tulajdonságaitól, a kockavetésésként összedobott szülői génekből kell harmonikus egyéniséget kibontania; a társadalom is feladatokkal fogadja: egyéniségéhez – családban, nemzetben – szerepet kell teremtenie. A legértékesebb szellemi tulajdonságnak én éppen ezért a feladatfelismerést s a megoldásukhoz – erkölcsi kibontakozásukhoz – szükséges szívósságot tartom, mely az emberből a maga s a világ javára, a legtöbbet licitálja ki.” Németh László (2011): *Utolsó szettekinítés*. DIA Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest. 849.

http://dia.pool.pim.hu/xhtml/nemeth_laszlo/Nemeth_Laszlo-Utolso_szettekinites.xhtml (Utolsó letöltés: 2015. december 10.)

¹¹ *A történelem terhe* című korszakos művében Hayden White amerikai történész, történetfilozófus így fogalmaz 1966-ban a *History and Theory* hasábjain: a teherből, melyet a történelem rak ránk „az igényeljük, hogy minden korábbinál inkább a diszkontinuitásra tanítson bennünket, mert sorsunk a diszkontinuitás, a rombolás, a káosz. (...), hogy megmeneküljünk egy olyan világ csábításától, amely semmi egyéb, mint vágyaink terméke”. Idézi Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk. 2006): *Történetelmélet II*. Osiris Kiadó Budapest., 850–851. (Továbbiakban: Történetelmélet.)

¹² Lásd Duby, Georges (2000): *Folytonos történelem*. Napvilág Kiadó, Budapest.

¹³ Elhangzott Hankiss Elemér utolsó előadásainak egyikén a Történelemtanárok (24.) Országos Konferenciájának nyitó előadásában 2014. október 11-én.

¹⁴ „A magyar nép lényegesen múltba néző – ami nem jelenti azt, hogy múltat értő is”, írja Fejtő Ferenc. Romsics Ignác – Szegegy-Maszák Mihály (szerk. 2005): *Mi a magyar?* Rubicon-Ház, Budapest. 72.

¹⁵ „Az ezeréves múlt, ezeréves bilincs minden lépésünkkel csörömpöl”. Móricz Zsigmond: *Kivilágos kivraddig*. Püski Kiadó, Milleniumi Könyvtár, Budapest. 66.

¹⁶ Csepeli György – Kígyós Éva – Popper Péter (2006): *Magára hagyott generációk. Fiatalkodók és öregek a XXI. században*. Saxum Kiadó, Budapest. 130.

¹⁷ A századelőn ifj. Andrassy Gyula mondja a vele interjút készítő Ignatusnak: „A szabadság ott kezdődik, ahol kellemtelen.” Ignatus (1912): Beszélgetés Andrassy Gyula gróffal. *Nyugat*, 5. 14. sz.

<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (Utolsó letöltés: 2015. június 27.)

¹⁸ Móricz Zsigmond (2003): *Rokonok*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 158.

¹⁹ Milosz, Czeslaw (2005): A mi Európánk. In: Módos Péter (szerk.): *Közép-európai olvasókönyv*. Osiris Kiadó, Budapest. 75–76.

²⁰ „Nyugaton a polgári nemzetállam szüli a nemzeti tudatot, s kíséri ezért a büszke vagyok érzése, nálunk a polgári nemzetállam hiánya, s kíséri az irigy vagyok érzése, amiből logikusan következik azután az önáltatás, a nemzeti karakter feldicsérése. Szállította is mindezt a múlt század második felétől a romantikus történelmi regény, Jókai, Vazov, Sienkiewicz, Jirásek. Szállította – a valóság festése helyett.” Bojtár Endre (1993): *Kelet-Európa vagy Közép-Európa*. Századvég Kiadó, Budapest. 17.

²¹ „A közösségi rémképeknek ugyanis megvan az a szörnyű tulajdonságuk, hogy fantáziából születnek ugyan, de abban az arányban, ahogyan hisznek bennük, testet tudnak ölteni” Bibó István: Kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: *Válogatott tanulmányok*. I–IV.

<http://mek.niif.hu/02000/02043/html/234.html> (Utolsó letöltés 2016. március 1.)

²² „A történelmi tények pszichológiai alapon válnak legendákká, s a legendák tömegvonzása nagyobb, mint a valóságé. Ezért nehéz hadakozni az ellen, hogy nálunk is, a szomszédainknál is – nagyon sokszor még ma is – az elmúlt századokba vetítik vissza a XIX. század nacionalizmusát. Akkor fog köztünk a treuga Dei végleg helyreállni, ha sikerül teljesen kiirtanunk ezt a szemléletet.” Illyés Gyula (2011): Három levél. In: *Szellem és érzések*. Digitális Irodalmi Akadémia. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest.

<http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/ILLYES/illyes02180a/illyes02182a/illyes02182a.html> (Utolsó letöltés: 2016. március 13.)

²³ Csoóri Sándor emelte ki Németh László „univerzumából” ezt a szinte fundamentális eszmefuttatást. Lásd Csoóri Sándor (2001): Első közelítés Németh Lászlóhoz. In: *A minőség forradalmára. In memoriam Németh László*. Vál. és szerk. Monostori Imre. Nap Kiadó, Budapest. 369–370. (Továbbiakban: Monostori.)

²⁴ Alexander Bernát így ír a *Magyar Figyelő* hasábjain, *Merre megyünk?* című dolgozatában: „Óriási súlynak érezzük a történelmi múlt tudatát, mely ezer tekintetet ró ránk. Sokkal jobb a cselekvőre, ha azt hiszi, ő vele kezdődik a világ, ha huszárosan neki vágat az akadályoknak, nem törődve azzal, hogy itt jött létre az az akadály és hogy jártak mások, kik hasonlóképpen nekirugaszkodtak ennek az akadálynak. Meglehet, hogy nyakát szegi, de az erők megfeszítésében rejlik főbiztosítéka a győzelemnek.” *Magyar Figyelő*, 1913. III. 422.

²⁵ Lukacs, John (2012): *A történetírás jövője*. Európa Kiadó, Budapest. 86

²⁶ Isten becsülete. Gyurkovics Tibor beszélgetése Antall Józseffel (részletek) (1991). Azt kell csinálni, ami a sorsunk – Antall József gondolatai 1991-ből. *Európai Utas*, 5. sz.

www.europaiutas.hu/europaiutas/pdf/05.pdf
(Utolsó letöltés: 2013. november 9.)

²⁷ Lásd Bibó István: Kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: *Válogatott tanulmányok*. I–IV. <http://mek.niif.hu/02000/02043/html/413.html> (Utolsó letöltés: 2016. január 29.)

²⁸ (2006): „A politika nem hallgat a gazdaságra” – beszélgetés Demján Sándorral. *Európai Utas*, 1. sz.

<http://www.hhrf.org/europaiutas/62/demjan.pdf>
(Utolsó letöltés: 2014. február 2.)

²⁹ Stefano Bottoni Tony Judttól idézve írja, hogy az 1945 utáni Európa a felejtésre, az 1989 utáni „az intézményesített nyilvános emlékezésre” épül. „Az első nem tudott tartós maradni – de a második sem fog. Bizonyos mértékű elhanyagolás, sőt felejtés a közegészség szükséges feltétele.” Bottoni i. m. 265.

³⁰ Holmes, George (2003): *Hierarchia és lázadás (1320–1450)*. Szukits Kiadó, Budapest. 275.

³¹ Babits írja Dante kapcsán: „De a tetőn a Földi Paradicsom vár, Ádám és Éva egykori lakhelye, az elveszett ártatlanság kertje, hogy megkapja a felejtés és jobb emlékezés italtai, s ahonnan majd az egekbe szállhat, a Mennyei Paradicsom felé.” Babits Mihály (1979): *Az európai irodalom története*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 137. (Továbbiakban: Babits.)

³² Így néz ki mindez a kora újkori tudomány történetében: „(...) az ateisták ritka kivételnek számítottak a tudományos forradalom útörői között. Szinte mindannyian jámbor, hitbuzgó férfiak voltak, akik dehog akarták száműzni a világból az istenséget – egyszerűen csak nem találtak benne helyet neki, ahogy a szó legszorosabb értelmében nem találtak helyet a Paradicsomnak és a Pokolnak sem. A Legfőbb Mate-

matikus feleslegessé vált, jól nevelt feltételezésé (...). A teológia és a fizika nem haraggal, hanem szomorúan váltak el egymástól – és nem Signor Galilei miatt, hanem mert megunták az együttlétet, és nem volt már egymásnak mit modaniuk.” Koestler, Arthur (2007): *Ahvajárók*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 760.

³³ Giuseppe Manzoni opusában olvassuk „Cristoforo” atya intését: „Az idő az övé és nekünk egész örökkévalóságot ígért belőle.” Manzoni, Giuseppe (1985): *A jegyesek*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 116.

³⁴ „A történelem azáltal létezik, hogy ismertette van.” Idézi Nagy Levente (2007): História, emlékezet, önvallomás. Az erdélyi magyar történelmi – és emlékirat irodalom a 16–18. században. In: Szegedy-Maszák Mihály (főszerk.): *Magyar irodalom történelmi I*. Gondolat Kiadó, Budapest. 364. (Továbbiakban: MIT.)

³⁵ Idézi Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (2003): *Neveléstörténet. Szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest. 392. (Továbbiakban: Szöveggyűjtemény.)

³⁶ Lásd Comenius, J. A. (1990): *A világ útvesztője és a szív paradicsoma*. Bibliaiskolák Közössége, Budapest.

³⁷ Babits 350.

³⁸ Szerb Antal ilyenformán vall: „A romantika (...) egy emelettel mélyebben vetette meg a költészet alapját, mint ahol addig volt. Abban a rétegben, ahol a mondák, legendák és idegbetegségek születtek, a termékeny félhomályban, ahol az emberi megismerés ősi szimbólumai laknak. Az ember ezeket a szimbólumokat zsenijével felhozta néha a tudat napvilágára: a mítoszteremtő korokban így keletkeztek az emberiség ősi bölcsességét őrző történetek. A tudatosság korában ez a fajta megismerés már nem tud beleilleszkedni a megismerés egészébe, amely a racionális gondolat számára van lefogalva – a szenális ember megismeréséből nem lesz tudomány, csak költészet, a fantázia felelőtlen játéka.” Szerb Antal (1991): *Magyar irodalom történet*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 284. (Továbbiakban: Szerb A.)

³⁹ Burckhardt írja a nemzeti történelem kapcsán: „örökösen arra hajlunk, hogy a megismerő igyekezet oldaláról a szándékok oldalára tévelyedjünk”. *Történetelmélet II*. 1058.

⁴⁰ Lásd Gerő András (2004): *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. PolgArt Kiadó, Budapest.

⁴¹ A Magyar Nemzet Története. Szilágyi Sándor (szerk. 1898). *Athenaeum*, X. kötet <http://mek.niif.hu/00800/00893/html/doc/c400590.htm> (Utolsó letöltés: 2015. július 12.)

⁴² Közli Katona András: *Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából III. A rendszeres történelemtanítás meghonosodása az önkényuralom és a dualizmus korának Magyarországnán a századfordulóiig*. <http://tortenelemtanitas.hu/wp-content/>

uploads/2010/02/Kepek_es_arckepekIII.1.pdf (Utolsó letöltés: 2015. július 21.)

⁴³ (1887): „Nemzeti eszme és reakció”. *Egyetértés*, **21**. 204. sz. július 26.

⁴⁴ „Magyarország mostani korszaka törpe korszak, nem az eszmeküzdelem, nem a függetlenségért való lelkesedés, nem a haszaszeretet nemes korszaka. Volt hozzá hasonló, de ily silány egy sem volt. Lejárja magát, mint minden meddő, üres, kietlen korszak, a melyben semmi sem nő, csak süllyed.” Verhovay Gyula írta le kiábrándultságát 1879-ben „A rögeszme” című cikkében (1879): *Egyetértés*, **13**. 133. sz. május 15. .

⁴⁵ Finánczy Ernőt idézi: *Szöveggyűjtemény*, 498.

⁴⁶ Közli Bihari Péter (2008): *Lövészárok a háttérországban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az I. világháború Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest. 127.

⁴⁷ Illyés Gyula írja naplójegyzetében, a késő Kádár-kori devianciák idején A fölpattanó labda című esszéjében: „Egy nép sorsrontói nemcsak személyek lehetnek. Hanem körülmények, tartós utóhatások. Örökségek, sőt hagyományok.” In: uő: *Naplójegyzetek 1981–1983*. DIA PIM. <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=651&secId=60497&qdcId=3&libraryId=-1&filter=Illy%C3%A9s+Gyula&limit=1000&pageSet=1> (Utolsó letöltés: 2016. március 7.)

⁴⁸ Szekfű Gyula (1993): *A száműzött Rákóczi*. Budapest. 292–293. (Továbbiakban: Szekfű.)

⁴⁹ Közli Gyurgyák János (2007): *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nacionalizmus és nemzeteszme története*. Osiris Kiadó, Budapest. 291.

⁵⁰ *Huszadik Század*, **4**. 685.

⁵¹ Szekfű, 368.

⁵² Közli Gyurgyák János (2001): *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest. 553. (Továbbiakban: Gyurgyák, 2001.)

⁵³ Ungváry Krisztián (2013): *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*. Jelenkor Kiadó – OSZK Pécs – Budapest. 280.

⁵⁴ Gyurgyák, 2001. 583.

⁵⁵ Közli Monostori, 125.

⁵⁶ Lásd Piketty, Thomas (2015): *A Tőke a 21. században*. Kossuth Kiadó, Budapest.

⁵⁷ Glatz Ferenc (1990): *Történetírás-korszakváltásban*. Gondolat Kiadó, Budapest. 144.

Szabó László

Békéscsabai Andrassy Gyula Gimnázium
és Kollégium